

Natuurvisie Noordlaarderbos en De Vijftig Bunder

Basisdocument

Gebiedsbeschrijving

Noordlaarderbos

Het Noordlaarderbos is met zijn 113 hectare het grootste bos van de provincie Groningen. Het is vanaf ongeveer 1880 aangelegd op toenmalige heide en stuifzand. Met houtproductie als voornaamste doel werden grove dennen en zomereiken aangeplant. Deze beide boomsoorten domineren nog steeds het bos, dat overigens een grote verscheidenheid aan boomsoorten herbergt. De aanleg was een initiatief van particuliere grondeigenaren. Over hoe het gebied in bezit van Natuurmonumenten kwam, bestaan verschillende lezingen. Volgens één bron schonk het echtpaar Lohman-Geertsema in 1931 68 hectare bos aan de vereniging. Volgens een andere bron schonk de familie van Swinderen, eigenaar van de buitenplaats Meerwijk in Midlaren, haar 68 hectare bos in 1932 aan Natuurmonumenten. De rest heeft de vereniging in de loop van de tijd aangekocht. Tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn grote stukken bos gekapt; het hout werd naar Duitsland afgevoerd. In de jaren vijftig en zestig zijn veel uitheemse naaldbomen zoals fijnspar, douglasspar en Japanse lariks aangeplant, voornamelijk in dichte opstanden van één soort. Rond 1980 veranderden de ideeën over bosbeheer. Natuurmonumenten koos in veel van haar bossen, waaronder het Noordlaarderbos, voor natuur boven houtoogst. Het streven werd een zo natuurlijk mogelijk bos met een gevarieerde samenstelling en een gevarieerde leeftijdsopbouw. Om de ontwikkeling in deze richting te bevorderen heeft Natuurmonumenten begin jaren negentig een vak met uitheemse naaldbomen gekapt en op verschillende plekken gedund, dat wil zeggen een (kleiner of groter) deel van de bomen gekapt. In de jaren daarna bestond het beheer vooral uit niets doen. In 2006 zijn in het Noordlaarderbos acht open plekken gekapt en is zo'n 20 hectare naaldbos gedund. In datzelfde jaar stelde Natuurmonumenten haar nieuwe, nog steeds geldende bosbeheer vast, dat vooral is gericht op bevorderen van structuurvariatie door groepenkap, meer dood hout en bosrandenbeheer (d.w.z. ontwikkeling van structuurrijke bosranden met geleidelijke overgangen van bos naar grasland en heide) en waarbij geen dunningen meer plaatsvinden.

Het Noordlaarderbos is nu grotendeels een gemengd, tamelijk gevarieerd en structuurrijk bos. De kronen van oude grove dennen en eiken vormen het 'dak' ervan. Daaronder is een 'etage' ontstaan van spontaan opgekomen eiken en berken (27,6% van het bos bestaat uit deze 'gelaagde boomfase'). In een groot deel van het bos (56,2%) vormen de jonge eiken en berken de complete boomlaag. Enkele kleine stukken bos bestaan nog uit een monocultuur van één enkele uitheemse naaldboomsoort. Verder is er een deel waar deze boomsoorten ook groeien, maar dan gemengd met loofbomen en dennen. In een klein bosgedeelte in het noordoosten domineert de beuk. In het bos liggen enkele graslandpercelen, die gemaaid en een deel van het jaar met runderen (en paarden) beweid worden.

De Vijftig Bunder

De Vijftig Bunder kent een geschiedenis van afwisselend bos en heide. Op de eerste topografische kaart van 1899 is het gebied bijna geheel bebost met aangeplant naaldbos. Daarvoor was het een heide- en stuifzandgebied; nog verder terug in de tijd, voor de intensieve exploitatie door de mens, waarschijnlijk bos. Tegenwoordig bestaat de kern van De Vijftig Bunder weer uit heide, een bescheiden restant van de uitgestrekte heidevelden van vroeger. Rond deze heidekern ligt een smalle gordel van eikenbos. Toen Natuurmonumenten het gebied aankocht in 1966, verkeerde de heide in een desolate toestand. Ze was volledig vergrast en aan het dichtgroeien met bomen; in de heideplanten

zat weinig leven meer. Sinds 1977 wordt het gebied beweid, de eerste jaren met schapen, vervolgens met paarden en vanaf 1997 met Schotse hooglanders. Daarnaast worden om de paar jaar steeds wisselende stukjes heide met de hand geplagd en af en toe worden met de hand jonge boompjes verwijderd. In 2007 is de heide iets vergroot door stukjes bos te kappen.

Dit beheer heeft geleid tot herstel en behoud van het heidelandschap en de kenmerkende begroeiing die daar bij hoort. Het is echter niet zonder problemen; bij de beweiding staat de beheerder voor een dilemma. Om te voorkomen dat de heide langzaam maar zeker in bos verandert, is intensieve begrazing nodig, maar de begrazingsdruk is dan te groot voor de bijzondere, kenmerkende heideflora. Afgelopen jaren wordt er geëxperimenteerd met variabele begrazingsdruk. Hierbij wisselt het aantal grazers en worden jaren van intensievere begrazing afgewisseld met jaren waarin er veel minder dieren lopen. Hierdoor blijft het gebied open, maar kunnen populaties van bijzondere planten en vlinders zich in de rustperiodes herstellen.

Tussengebied ('Landje van Malle Marie')

Tussen het Noordlaarderbos en De Vijftig Bunder ligt een strook jonge natuur. Het grootste, westelijke deel bestaat uit voormalige akkers die Natuurmonumenten in de jaren negentig heeft aangekocht. In 2005 is van 11 hectare akkerland de bovenste laag grond afgegraven. Daarbij zijn slenken gegraven en is de al bestaande plas vergroot. Op de voormalige akkers grazen het hele jaar enkele Schotse hooglanders, soms aangevuld met paarden. Soms wordt er wat opslag verwijderd met behulp van vrijwilligers. Alleen aan de grenzen met het Noordlaarderbos en De Vijftig Bunder gebeurt dat niet, zodat er een geleidelijke overgang tussen grasland en bos ontstaat. Het afgegraven deel groeit langzaam weer dicht en ontwikkelt zich tot een heidegebied. Ten oosten daarvan ligt een strook bos (voornamelijk eiken) waarin zich een klein, halfopen stukje schraal grasland bevindt. Dit is een voormalige schietbaan, waar tot 1972 militairen hun schietvaardigheid trinden. De schietbaan wordt meebeweid met het grasland en de heide.

Omgeving

Het Noordlaarderbos, De Vijftig Bunder en de tussenliggende strook vormen samen een aaneengesloten natuurgebied van ongeveer 2,5 kilometer lang en maximaal ongeveer 1 kilometer breed. Dit gebied strekt zich uit op de westelijke flank van de Hondsrug aan de rand van het beekdal van de Drentsche Aa. De beekdalgraslanden (Westerlanden) hebben de bestemming natuur en een deel ervan is eigendom van Staatsbosbeheer. In het beekdal bevinden zich enkele landschapselementen die voor de natuur waardevol zijn: ten oosten van de beek een zandopduiking met stukken nat en droog bos; net ten westen van de beek het Okkenveen, een ven omgeven door bos en ruigte. Op de grens met De Vijftig Bunder ligt een plas met een stukje moerasbos, ontstaan door vervening (Bulten).

Aan de oostkant grenst het gebied aan de essen van Noordlaren, Midlaren en Zuidlaren, bestaande uit intensief gebruikt bouw- en grasland. Tussen deze essen bevindt zich ter hoogte van Midlaren een strook kleinschalig kampenlandschap met houtwallen en verspreide boerderijtjes.

Ten noorden van het gebied liggen de Besloten Venen, een laagte die de Hondsrug onderbreekt en de beekdalen van Drentsche Aa en Hunze met elkaar verbindt. Een deel van de laagte en aangrenzende graslanden wordt door een particulier eigenaar als landgoed en natuurgebied beheerd. In het beekdal is een natte laagte hersteld (Pol meer) en op de hoger gelegen gronden is een grote poel aangelegd en zijn houtwallen hersteld. Aan de noordkant wordt het gebied omsloten door de golfbaan, aangelegd op het landgoed De Poll. Ten westen van de spoorlijn en de Drentsche Aa ligt het gebied Kappersbulten. Dit gebied bestaat vooral uit grote zeggenmoeras met talrijke bijzondere planten en dieren en wordt beheerd door Staatsbosbeheer.

Ten zuiden van het gebied ligt het Wilde Veen, een voormalige stroet (natte laagte in de heide), deels uitgeveend in het verleden. Het is particulier eigendom en bestaat grotendeels uit grasland met een beetje rietland/moeras en open water.

Beleidsstatus

Het Noordlaarderbos, De Vijftig Bunder en het tussengebied maken met de Besloten Venen, de graslanden langs de Drentsche Aa en het Wilde Veen deel uit van de ecologische hoofdstructuur (EHS), het door de overheid aangewezen netwerk van bestaande en toekomstige natuurgebieden in Nederland. De heide van De Vijftig Bunder is bovendien aangewezen als onderdeel van het Natura2000-gebied Drentsche Aa.

Het hele visiegebied ligt binnen de grenzen van het Nationaal Landschap Drentsche Aa.

Het gebied behoort tot de beschermingszone van het waterwingebied De Punt.

Een deel van De Vijftig Bunder is rijksarcheologisch monument.

[Geopark Hondsrug?]

Huidige waarden

Landschap en cultuurhistorie

Het visiegebied ligt op een bijzondere plek in het landschap: op het noordelijke deel van de Hondsrug, aan weerszijden geflankeerd door beekdalen: in het westen dat de Drentsche Aa en aan de oostkant dat van de Hunze met het Zuidlaardermeer. Het gebied maakt deel uit van het nog vrij gave esdorpenlandschap rond Noordlaren. Dit historische landschapstype, kenmerkend voor de Drentse zandgronden, is vormgegeven door de manier van landbouw bedrijven vanaf de Middeleeuwen tot en met de negentiende eeuw. Het bestaat in essentie uit vier onderdelen: een dorp, één of meer essen, één of meer beekdalen en heide. Elk van deze onderdelen had zijn functie in de landbouw van toen. Op de essen bij het dorp hadden de bewoners hun akkers. Die werden bemest met een mengsel van heideplaggen en schapenmest. De heide diende behalve als bron van plaggen ook als graasgrond voor de schapen. De graslanden in het beekdal voorzagen in hooi voor het vee in de winter; verder graasden hier de paarden en runderen. Rond Noordlaren zijn alle elementen nog goed herkenbaar in hun onderlinge samenhang, al is de heide teruggedrongen tot de snipper van De Vijftig Bunder. Relatief recente, kenmerkende toevoegingen zijn houtwallen (voornamelijk negentiende-eeuws) en bos (aangeplant op voormalige heide vanaf eind negentiende eeuw). Landschappelijk fraai is de ligging van het Noordlaarderbos en De Vijftig Bunder aan de rand van het beekdal van de Drentsche Aa, die zorgt voor fraaie uitzichten vanaf de bosrand over het open landschap. Opvallend is de kaarsrechte ontginningsgrens van het beekdal, gemarkeerd door de bosrand en de Westertse Weg. Ook het contrast met het agrarische landschap van de essen aan de oostzijde is sprekend. Een grote landschappelijke kwaliteit van het gebied is het vrijwel ontbreken van verharde wegen; doorgaande wegen zijn zelfs geheel afwezig. Op de Tolhuisweg na zijn alle wegen hier oude zandwegen, een situatie die in Nederland tamelijk zeldzaam is geworden.

De bewoningsgeschiedenis van het gebied gaat veel verder terug dan de periode van het esdorpenlandschap. Verscheidene sporen van (veel) eerdere bewoning zijn nog in het landschap te zien; ze maken het gebied cultuurhistorisch zeer waardevol. De oudste zichtbare sporen van het verleden zijn de hunebedden van Noord- en Midlaren. Ze zijn een kleine vijfduizend jaar oud en opgericht door de eerste bewoners in deze streken die zich op min of meer vaste plaatsen vestigden en met landbouw begonnen. Dat het gebied ook in de daaropvolgende millennia bewoond bleef, bewijzen de vier grafheuvels uit Brons- en IJzertijd en het 'celtic field' in De Vijftig Bunder, een complex van vierkante, omwalde akkertjes uit de IJzertijd.

Mogelijk al in de prehistorie, maar in elk geval in de historische tijd liep door het gebied een zeer belangrijke verkeersader: de handelsroute van Coevorden naar Groningen over de Hondsrug. Op verschillende plekken zijn nog oude karrensporen te zien, het duidelijkst in De Vijftig Bunder. De paardenkarren volgden het spoor van hun voorganger en sletten zo diepe geulen uit. Was zo'n geul te diep geworden, dan koos men een nieuw spoor ernaast. Zo ontstonden brede sporenbundels.

Midden in het Noordlaarderbos ligt tussen de karrensporen een langgerekte heuvel, bekend als Heilig Bergje of ook wel Galgenberg. De laatste naam zou erop duiden dat hier mensen zijn opgehangen. De gebeurde in de Middeleeuwen vaker op dergelijke opvallende plekken langs drukke routes, bij wijze van vermaning: zo zag iedereen hoe het met misdadigers afliep. Een voorbeeld is de Galgenberg ten noorden van Eext, waar men er een prehistorische grafheuvel voor koos. Net als deze heuvel lag ook die van het huidige Noordlaarderbos destijds goed zichtbaar in open landschap. Uit onderzoek is gebleken dat dit bergje echter geen grafheuvel is, maar een stuifduin dat waarschijnlijk door mensen is vergroot. De naam Heilig Bergje lijkt de oudste rechten te hebben en deze is moeilijk te verenigen met terechtstellingen. Een hypothese is dat op dit bergje het 'vredeskruis' heeft gestaan dat de grens tussen het rechtsgebied van Groningen (het Gorecht) en Drenthe markeerde. De huidige, veel jongere provinciegrens ligt 700 meter zuidelijker.

Cultuurhistorisch interessant zijn ook de getuigen van de aanleg en de ontwikkeling van het Noordlaarderbos. Daartoe behoren de wallen die het bos doorkruisen. Ze markeren vroegere eigendomsgrenzen; een deel stamt al uit de tijd vóór de aanleg van het bos. In De Vijftig Bunder zijn lange greppeltjes te zien, de zogenaamde 'ritsen'. Wanneer en met welk doel ze zijn gegraven staat niet vast. Mogelijk waren het eveneens eigendomsgrenzen, maar ze kunnen ook bedoeld zijn geweest voor de ontwatering van de heide, mogelijk als voorbereiding op bosaanplant. Een aardige herinnering aan de gebruiksgeschiedenis van Noordlaarderbos is de zogenaamde 'flessenhals', een vijver in het bos. Hier werden bomen in 'gewaterd' om het hout hard en duurzaam te maken.

De graslanden in het bos langs de Pollseweg zijn van oorsprong omwalde akkertjes [kamp ontginning). Het rechthoekige graslandje in het midden van het bos was oorspronkelijk een wildweide, bedoeld om het (ree)wild bij te voeren in de winter.

Uit de Tweede Wereldoorlog stamt het restant van een tankgracht in De Vijftig Bunder. De Duitsers dwongen de plaatselijke bevolking om deze gracht te graven, die was bedoeld om geallieerde tanks tegen te houden. Ook in het Noordlaarderbos is nog een klein stukje tankgracht te vinden.

Een naoorlogs militair relict is de kogelvanger aan het noordelijke uiteinde van de eerdergenoemde schietbaan, een vijf meter hoge zandbult die de kogels opving.

[Kaart met lijstje cultuurhistorische objecten toevoegen]

[PM aardkundige waarde: de pingoruïnes. Welke zijn dat en hoe zeker is eigenlijk dat het pingoruïnes zijn?

Natuur

Het Noordlaarderbos is rijk aan mossen, waaronder verscheidene bijzondere soorten. Er groeien onder meer mossoorten uit noordelijker streken ('boreale soorten'). Ook voor paddenstoelen is het bos belangrijk; er zijn [meer dan 200 – intussen waarschijnlijk nog meer?] soorten gevonden. De 'gewone' flora is minder spectaculair. Een voormalige specialiteit, de zevenster, is recent niet meer aangetroffen. Planten van ouder bos als salomonszegel, dalkruid, blauwe bosbes en witte klaverzuring komen wel voor maar zijn niet erg wijd verbreid.

Het bos kent een gevarieerde broedvogelbevolking. Jaarlijks broeden er gemiddeld zo'n vijftig soorten, waaronder verschillende soorten roofvogels, uilen en spechten. De goudhaan, een echte naaldbosbewoner, is in aantal achteruitgegaan, maar andere naaldbosbroeders als zwarte mees en kuifmees handhaven zich. Veel vogels van loofbos, zoals appelvink en

boomklever, zijn toegenomen. Het creëren van open plekken heeft recent geleid tot een toename van de boompieper en de vestiging als broedvogel van de houtsnip. [voorlopige tekst, aanpassen aan analyse JdB]

Samen met De Vijftig Bunder is het Noordlaarderbos van grote waarde voor zoogdieren. Het aantal reeën is opvallend en ook vos en das doen het goed. Een oude hoofdburcht van de das is al decennia lang bewoond; ook in de tijd dat het landelijk slecht ging, hield deze – toen nog tamelijk geïsoleerde – vestiging stand. Inmiddels telt het gebied zo'n 3 familieburchten en zo'n 8 bijburchten.

De graslandpercelen in het bos herbergen geen bijzondere plantensoorten, maar zijn wel relatief soorten- en bloemrijk en daarom waardevol. Ook zijn ze van belang als voedselgebied voor zoogdieren als ree en das, broedvogels als de grote lijster en voor dagvlinders.

De heide van De Vijftig Bunder heeft, zeker in verhouding tot zijn geringe omvang, een bijzondere flora. Er groeien schaarse en bedreigde soorten als valkruid, gevlekte orchis en klokjesgentiaan. Na een periode van soms drastische afname gaat het hier de laatste jaren goed met deze soorten. Dat is mede te danken aan gerichte beheersmaatregelen, zoals uitrasteren van de groeiplaatsen, kappen van bos, variabele begrazing en handmatig plaggen (beleid: rommelen op de heide). Andere bijzondere plantensoorten zijn klein warkruid en liggende vleugeltjesbloem. Verder is De Vijftig Bunder van belang als leefgebied van de levendbarende hagedis.

In het tussengebied heeft zich een soortenrijke graslandbegroeiing ontwikkeld met onder meer veel jakobskruid en gewoon biggenkruid. Meer bijzondere soorten als blauwe knoop en echte guldenroede hebben zich gevestigd vanuit hun oorspronkelijke groeiplaats, de voormalige schietbaan. In het afgegraven gedeelte ontstaat een mooie heidebegroeiing met onder andere klokjesgentiaan en kleine zonnedauw. Bij het ven heeft zich brede orchis gevestigd.

Recreatie

Het gebied is in trek bij recreanten uit de omgeving (stad Groningen, Haren), in de zomer aangevuld met gasten van verblijfsrecreatiebedrijven (campings bij Zuidlaren en groepsrecreatieverblijven en dergelijke) uit de nabije omgeving. Groepsaccommodatie de Veenhorst en het Natuurvriendenhuis 'De Hondsrug' en ontvangen groepen en individuele gasten, waaronder veel wandelaars van langeafstandwandelpaden. Er lopen twee langeafstandwandelpaden door het gebied, het Domelapad en het Pieterpad. Vooral in de weekends kan het druk zijn met wandelaars. Er is één gemarkeerde wandelroute in het natuurgebied. Bij het startpunt daarvan aan de Pollse laan aan de noordoostkant van het Noordlaarderbos staat een informatiepaneel. Hier is ook enige onverharde parkeerruimte. Verder zijn er geen parkeervoorzieningen. In 2007 is een pad in het bos geschikt gemaakt voor ruiters. Langs de randen van het gebied lopen verschillende fietsroutes.